

”חדא מחדא”, ”חדא מתרתי”

שיעור זה קשור לכלל:

תוכן ההלכה קשור לדרך לימודה מן התורה

7

תמצית השיעור: הלימוד של אבות נזיקין מאב אחד או משני אבות, קשור למידת ”בנין אב מכתוב אחד” ו”בנין אב משני כתובים”, ונובע מן השאלה האם נזיקין הם ענין אחד, שעניינו להציל את העשוקים, או שכל דין מדיני נזיקין הוא הופעה מיוחדת של הצדק האלוקי.

הצעת הסוגיא

סוגיית הגמרא (בבא קמא ה' ע"א):

לא הרי השור כהרי המבעה. מאי קאמר, אמר רב זביד משמיה דרבא: הכי קאמר, לכתוב רחמנא חדא ותיתי אידך מיניה, הדר אמר: חדא מחדא לא אתיא.

ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים. מאי קאמר, אמר רב משרשיא משמיה דרבא: הכי קאמר, לכתוב רחמנא תרתי ותיתי אידך מינייהו, הדר אמר: חדא מתרתי לא אתי. אמר רבא: וכולהו כי שדית בור בינייהו אתיא כולהו במה הצד לבר מקרן, משום דאיכא למיפרך מה לכולהו שכן מועדין מתחילתן, ולמאן דאמר אדרבה קרן עדיפא שכוונתו להזיק, אפילו קרן נמי אתיא, אלא למאי הלכתא כתבינהו רחמנא, להלכותיהן...

גמרא זו קשה מכמה פנים.

א. שאלת הגמרא ”מאי קאמר”, לא מובנת - האם יש בעיה בלשון המשנה? והרי הלומד את המשנה מבין שהמשנה מלמדת שלא ניתן ללמוד את אבות הנזיקין זה מזה, ומה קשה לגמרא בלשון המשנה?
השאלה מתחזקת לאור העובדה שרש”י ותוס’ מבארים את שאלת ”מאי קאמר” בצורות שונות. רש”י כתב:

מאי קאמר - למה לי למיתני כלל.

ותוס' כתב:

מאי קאמר - משום דלא מצי לפרושי האי לא הרי כשאר לא הרי שבש"ס
קמתמה מאי קאמר.

העובדה שהמפרשים ראו צורך לפרש את השאלה מלמדת ששאלה זו איננה פשוטה ואין היא מובנת מאליה. אולם, גם אחר פירושיהם יש לשאול - מהי תשובת הגמרא? הכיצד הגמרא מסבירה מדוע לשנות "לא הרי", לפי רש"י, וכיצד מבארת הגמרא את ההבדל בין "לא הרי" שבמשנתנו לשאר המקומות בהם מובא "לא הרי"?!
ב. רב זביד ורב משרשיא מתייחסים לאותה שאלה, וכל אחד מתייחס לחלק אחר של המשנה. זהו דבר תמוה. אם יש קושי גם בהמשך - מדוע לא תירץ זאת רב זביד בתשובה אחת?

ג. הגמרא אומרת: "חדא מחדא לא אתיא". כוונתה היא, שלא ניתן ללמוד מבעה משור. מדוע לא אמרה הגמרא: "מבעה משור לא אתיא"? דקדוק דומה יש לדקדק על המשך הגמרא: "חדא מתרתי לא אתיא", ולא "אש משור ומבעה לא אתיא".

מידות שהתורה נדרשת בהן

הראב"ד בפירושו לספרא (בברייתא די"ג מידות, מידת בנין אב) מתייחס לסוגיא זו, בצורה שיכולה לתת כיוון להבנת הסוגיא.

פשוטן של דברים, מבנין אב וכתוב אחד, כדאמרינן בעלמא "חדא מחדא
לא אתיא וכו'", מבנין אב ושני כתובים, "חדא מתרתי".

הראב"ד מחדש, שכשהגמרא עוסקת בלימוד של "חדא מחדא", כוונתה ללימוד במידת "בנין אב מכתוב אחד", וכשהגמרא עוסקת בלימוד של "חדא מתרתי", כוונתה ללימוד במידת "בנין אב משני כתובים".

מכאן ניתן להבין, שרב זביד ורב משרשיא חלוקים ביניהם במחלוקת עקרונית: באיזה מידה ביקשה המשנה ללמוד את אבות הנזיקין. לפי רב זביד אבות הנזיקין נלמדים מבנין אב מכתוב אחד, ולפי רב משרשיא מבנין אב משני כתובים.
רב זביד מבין שהמשנה כולה היא נסיון ללמוד "חדא מחדא". גם אש ובור חשבה המשנה ללמוד במידה העקרונית של "בנין אב מכתוב אחד", ודחתה זאת. ניתן לומר שעל פי רב זביד אומרת המשנה: אש לא נלמד מבור, וגם לא ממבעה. בור לא נלמד משור, לא ממבעה, וגם לא מאש. גם הלימודים האלה הם, בשורשם, לימוד של "חדא מחדא".
רב משרשיא, לעומת זאת, מבין שהמשנה כולה היא נסיון ללמוד "חדא מתרתי". גם כאשר עוסקים בשור ומבעה בלבד, הרי זו הקדמה לעיקר המשנה, שהיא לימוד ב"בנין אב משני כתובים". כך עולה מדברי הראב"ד, שכתב:

והדבר ידוע לכל דחדא מתרתי אי לאו דהנהו תרתי מצרך צריכי לא גמרינן מינייהו לעלמא, דכל שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדין, ומשום הכי איצטריך למימר הכי לא הרי ולא הרי.

תחילת המשנה היא רק הקדמה, המבארת מדוע אין כאן "שני כתובים הבאים כאחד", שאין מלמדים. עיקר המשנה הוא הנסיון ללמוד "חדא מתרתי", ודחייתו. יתכן שמשום כך השתמשה הגמרא בלשון הסתומה: "חדא מחדא", ו"חדא מתרתי", ולא פירטה: "שור ממבעה" וכדומה. שכן הביטוי "חדא מחדא" מתייחס לכל המשנה, ולא רק לשור ומבעה, וכך גם הביטוי "חדא מתרתי".

שורשה של מחלוקת זה בנוי על ההבנה שהמידה שבה נלמד הדין קשורה למהותו של הדין. השאלה אם ללמוד את אבות נזיקין בבנין אב מכתוב אחד או משני כתובים היא מהותית להבנת עניינם של אבות נזיקין, על פי עומקן של המידות שהתורה נדרשת בהן.

7

ביאור המחלוקת

על מנת לעמוד על עומקה של המחלוקת, נעיין בדברי הרב קוק זצ"ל בביאורו למידות אלו ב"עולת ראי"ה" (ח"א עמ' ק"פ):

מבנין אב מכתוב אחד, מבנין אב משני כתובים. האורות המקוריים, ההולכים וזורמים בקדושתם, להביא הארות חדשות, להרבות מקורי חיים חדשים ונהדרים בעולם, לחדש בהם ועל ידם את חיי הנשמות בהתעלותן, שני אפנים יש בהופעתם. יש שהם דומים ליצירות כאלה, שחלקי ההרכבה, הפועלים את ההויה המחודשת, הם נמצאים באחדותו של הנושא היחיד, במהות עצם ציורו, זהו מבנין אב מכתוב אחד. ויש שהוא בתכונתו מורכב מנושאים שונים, הבאים כברקים נוצצים מעברים שונים, ומחבורם של תכנים רחוקים, המופיעים זה על גבי זה וזה בתוך זה, האורה העליונה מתבזקת, והיתה לים של נגוהות להאיר מחשכים, מבנין אב משני כתובים.

ההבנה הרגילה היא, שהמידות הן הכלי בידי לומדי התורה לחדש דינים והלכות. הרב בדבריו מעורר להבנה מעמיקה יותר: כאשר הקב"ה רוצה לחדש הארות חדשות בעולם, הוא מעניק לנו מקור שממנו תהיה נביעה חדשה של אור ושל שפע לעולם. התורה היא אור שיש לו המשכיות ושפע מעבר למה שכתוב בה, וזה נעשה על ידי בנין אב. האורות הגדולים יוצרים את הכתובים, וההמשכיות שלהם מופיעה על ידי בנין אב. בענין זה יש שתי צורות. יש אורות פשוטים, שאינם מורכבים. כל האור נמצא בנושא אחד. ויש, מנגד, אורות המורכבים מכמה נושאים. כל נושא מאיר את הענין באור אחר, ומכולם יחד נולד דבר אחד שבו המורכבות מהווה מרכיב מרכזי.

נמצא לאור דברינו, שרב זביד הבין שנוזיקין הם ענין פשוט, אחד, לא מורכב, ועל כן הוא נלמד במידת "בנין אב מכתוב אחד", ואילו רב משרשיא הבין שנוזיקין הם דבר מורכב, ולכן הוא נלמד במידת "בנין אב משני כתובים".

מהי משמעות הדבר ביחס לנוזיקין?

נראה, שהדבר קשור לדברי חז"ל על סדר נזיקין, שבאו בשתי צורות. בגמרא אמרו (שבת ל"א ע"א):

אמר ריש לקיש, מאי דכתיב "והיה אמונת עתיך חוסן ישועות חכמת ודעת וגו'", אמונת זה סדר זרעים, עתיך זה סדר מועד, חסן זה סדר נשים, **ישועות זה סדר נזיקין**, חכמת זה סדר קדשים, ודעת זה סדר טהרות, ואפילו הכי יראת ה' היא אוצרו.

ובמדרש תהלים (י"ט) דרשו:

"תורת ה' תמימה". ר' תנחומא פתר ליה בשיתא סדרי משנה. "תורת ה' תמימה", זה סדר נשים, וכן הוא אומר "כלך יפה רעיתי ומום אין בך" (שיר השירים ד'). "עדות ה' נאמנה", זה סדר זרעים, שהוא מאמין בחיי העולם וזורע. "פקודי ה' ישרים משמחי לב", זה סדר מועד, שיש בה סוכה ולולב, וכל מועדי השנה, שכתוב בהן "ושמחת בחגך" (דברים ט"ז). "מצות ה' ברה מאירת עינים", זו סדר קדשים, שמאיר עיניהם של חכמים. "יראת ה' טהורה", זה סדר טהרות, שמפריש בין טומאה לטהרה. "משפטי ה' אמת", זו סדר נזיקין שיש בו כל הדינים.

על פי הגמרא, עניינם של הנזיקין הוא "ישועות". זהו ענין אחד הכולל את כל הנזיקין, וכפי שמגדיר הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ב ה"ז): "להציל עשוק מיד עושוק". מי שעושק וגורם נזק לחברו - צריך לשלם. מבחינת הישועות - השלמת החסרון של הניזק - כל הנזיקין דומים זה לזה. כולם באים להשלים את הפגיעה ואת הממון שנחסר לו בעקבות הנזק. על כן ראויים הנזיקין להלמד מ"בנין אב מכתוב אחד".

על פי המדרש, "משפטי ה'" באים "יחדיו". הם מורכבים מכמה דברים, שכשהם מופיעים יחד - מתגלה הצדק שבהם.

על פי המדרש, מטרת פרשיות הנזיקין היא הופעת הצדק האלוקי בעולם. זהו כלל שיש בו פרטים שונים שיש להבחין ביניהם - אימתי עשה האדם נזק, ואימתי לא עשה הוא את הנזק אך יש לו אחריות על כך. על כן אי אפשר ללמוד את כל הנזיקין מפסוק אחד. נזיקין זה דבר מורכב, שצריך כמה מקורות כדי להופיע אותו. על כן יש בתורה כמה פרשיות של נזיקין. יש כאן משפטים שונים. הבור הוא תקלה, "תחילת עשייתו לנזק". האש, לעומתה, היא דבר חיובי, שיכול להיות חלק מתהליך של בניה ויצירה, אלא שהיא יצאה משליטה והזיקה. הנזיקין "צדקו יחדיו", ורק המורכבות של כלל הפרשיות מופיעה את הנזיקין בצורה שלמה. על כן ראויים דיני נזיקין להלמד בבנין אב משני כתובים.

רב זביד ראה את המילה "ישועות" כמקור ללימוד פרשיות נזיקין, מתוך הבנתו שזהו ענין אחד פשוט ולא מורכב, ואילו רב משרשיא ראה את המילים "צדקו יחדיו" כמקור לנזיקין, המבטא את המורכבות שבדינים אלו.

דברי רבא

הערה נוספת שיש להעיר. הן רב זביד והן רב משרשיא אומרים את דבריהם בשם רבא. בהמשך הסוגיא מופיעים דברי רבא הקשורים לענין:

אמר רבא: וכולהו כי שדית בור בינייהו אתיא כולהו במה הצד לבר מקרן, משום דאיכא למיפרך מה לכולהו שכן מועדין מתחילתן, ולמאן דאמר אדרבה קרן עדיפא שכוונתו להזיק, אפילו קרן נמי אתיא, אלא למאי הלכתא כתביניהו רחמנא, להלכותיהן...

בתחילת דבריו אומר רבא, שניתן ללמוד את כל הנזיקין מבור ועוד אחד מהאבות. זהו לימוד של "חדא מתרתי". בהמשך מסביר רבא למה נכתבו הפרשיות - "להלכותיהן". תשובה זו מתאימה להבנה של "חדא מחדא" - כל פרשיה היא ענין אחר ודין אחר. יתכן, אפוא, שדברים אלו של רבא הם המקור לדברי רב זביד ורב משרשיא. רבא אמר דברים שיכולים להיות מקור הן לרב זביד והן לרב משרשיא, וכל אחד מהם הדגיש חלק אחר של הדברים על פי הבנתו את המשנה ואת הדרך ללמוד את אבות הנזיקין מן הכתובים.